

Nyserod anvendtes mod mus og rotter. Tegning i Ny gkl. Samling. Det kgl. Bibliotek.

LITTERATUR: (1) 343 81; 1004 44; (2) 178 1954, 60; (3) 86 7,128; (4) 182 3.1,174; (5) 514 1846, 208.

PROSA OG POESI

Julerosen, det er havens ubegribelige julegave til os *Kelvin Lindemann* (1), er naturens juleblomst herhjemme, og at den er elsket, bærer blandt andet de utallige juleroser, der trods høje priser bæres ud på kirkegårdene ved juletid, vidne om (2). Julerosen med sin skære, frysende renhed er den mest fuldkomne kontrast til højsommerens glødende valmue *J. N. Risum* (3), de store hvide blomster lyser som stjerner i det mørke løv *Jens K. Jørgensen* og *K. Hee Andersen* (4).

Juleroze, blomst af is og sne, · du er ingen rose, men en stjerne *Valdemar Rørdam* (5), årets sidste, den hvide, blege – født af nat og sne *Johannes Jørgensen* (6), en blomst med fred og mildhed, · som en sejr over døden *Vilh. Gregersen* (7). Du spæde juleroze, lav og liden, · du spørger mig, hvorfor jeg elsker dig: · Fordi du trodser alt og går mod tiden! *Johs. Boolsen* (8). *Vilhelm Gregersen*, Julerosen (19); *Valdemar Rørdam*, Juleroze (5).

LITTERATUR: (1) 635 21/12 1952; (2) 351 46, 1946,184; (3) 869 3,1906,121; (4) 462 191; (5) 65 20/12 1925; (6) 463e 9; (7) 307c 58; (8) 88 20; (9) 307 100.

Pæon, *Paeonia*

Stauder med store enlige, ofte fyldte blomster og store snittede blade med åben skede ved basis; fandtes allerede i 1600-t i næsten alle haver (1), kan blive over 100 år gammel (2). Den væsentlig senere indførte silkepæon, *P. albiflora*, var præstegårdshavernes fornemste blomst, i herregårdshaverne kom den ikke til at spille nogen nævneværdig rolle.

Pion o. 1450ff, Jylland, Falster, Bornholm, *peonie* 1557, *pæon* 1563ff, *pian* ret alm. – af det latinske slægtsnavn, som skal være dannet af *Paion*, en græsk læge, der helbredte sår med planten; *pion-*, *pæonrose* 1648ff, *pinserose* o.l. 1700ff blomstrer ved pinsetid; *gigtrose* 1769–1924, anvendt mod gigt; *kongerose* 1820–45 på grund af blomsternes størrelse, *bonderose* 1835ff navnlig om de fyldte blomster, fra gammel tid prydpilante i bønderhaver; *vadmelsrose* Bornholm o. 1835 også om valmue jf. *valmuerose* NJylland o. 1870–1910; *rødrose* NFyn, *kok* og *høne* SSlesvig, sætter ofte kun to store lådne bælgkapsler. Frøene er blevet kaldt *pæonkærner* 1829ff, *finanskærner* Hjørring, vel af pianskærner, *konditorkærner* Sæby, *tandkærner*, *-bær*, *-perler* Jylland 1800-t blev båret mod tandpine, se nedenfor jf. *halsbåndkærner*; *hekse-nød* Nykøbing S, *paddekærner* Jylland (3).

LITTERATUR: (1) 697 1648,99; (2) 164 6,1947, 107; (3) 689 2,173–75 348 29,44,60,82,108f.

LÆGEMIDLER, OVERTRO

Harpestræng o. 1300: er indtaget med vin og vand god for milten, nyrer og lever; vinaf-kog drikkes mod blæresmerter, maveonde og gulsot, det udvider børns blæresten; frøene ofte spist hjælper mod mareridt og urolig søvn; barn med epilepsi skal have roden hængt om halsen eller indtage den i drik; roden renser kvinden efter nedkomsten, når den indtages med vin (1).

Hænges om halsen eller indtages med drik for epilepsi og mørkeangst (begyndelsen af 1400-t; 2); pæonfrø hænges om halsen for epilepsi (o. 1450; 3).

Iflg. den græske læge Galen (129–o. 199) er rod og frø hængt om halsen gode for epilepsi og spøgelse – »hvilket er forsøgt af mange lærde mænd og fundet bevist«; hæftes pæonkærner på barnet straks efter fødselen, bliver det glad og er værnet mod onde magter (1500-t; 4); Galen beretter om en dreng, at han ikke fik epilepsi, så længe han havde roden om halsen; »heraf

ser vi derfor, at de farer meget vild, som mener, at de lægedomme, der bliver hængt om halsen, slet ingen kraft skulle have, eftersom denne urts rod dette klart beviser og forretter« (1648; 5). – Mod epilepsi skal man bære frøene eller roden, opgravet en søndag morgen ved solopgang (1614) eller St. Hans aften i månens sidste kvarter, i rød silketråd om halsen og et helt år, men falder den af, er det omsonst (6).

Roden hængt om halsen værner mod alle sygdomme (1682; 7) frøene er båret som Halskæde eller armbånd mod mareridt, et vinafkog drukket mod samme lidelse (8). For »sommersyge« skal børn have pæonkærner eller -rod i rød silkeklud om halsen (1743; 9), roden eller 40 kærner trædet på snor og hængt om halsen hjælper for apoplektisk anfald, krampe, besvimelse – man må ikke se til kærnerne og skal daglig knuse en og give barnet den med vand samt tre dråber af forældrenes blod (10). For kighoste får barnet om halsen en krans af pæonkærner dyppet i eddike (nord for Århus; 11).

Hvis »brystbenet slå heftigt op og ned«, skal roden bæres om halsen et år (12), rod og frø om halsen værner mod spøgelse og hekseri (13). Vejfarende, bønder, brevberere o.a., som rejser til fods, bør have roden hængende om halsen, de er da beskyttet mod bid af giftige dyr, thi i Afrika bruges den således mod slanger (1648; 5); men kærnerne om halsen kan man ikke skades af giftige dyrs bid (14).

Pæonfrø – *tandbær* – forlanges stadig på apoteker til at træde på snor eller lægge i lærredspose og anbringe om spædbørns hals for at mildne smerterne ved tændernes frembrud (15).

Rod, blomst og frø anføres i farmakopeen 1772. Christiørn Pedersen 1533: roden eller kærnerne indtages med vin eller øl for maveonde (31b), vinafkog af roden mod gulsot og mavesmerter (38b, 39b), den knuste rod eller frø indtages med vin for nyrelidelse (55b), knuste frø i vin mod tilstoppet livmoder (68a), samme med vin og honning, når livmoderen er nedsunket (69 a–b), blandes med olie til salve på lysken af kvinde i barselnød (70b), frøene indtaget med drik uddriver dødt foster (72a).

Henrik Smid 1546ff: den tørrede knuste rod drukket med vin renses kvinden efter nedkomsten, uddriver menses, blæresten, læger gulsot, stiller mavesmerter; vinafkog modvirker diarré, knuste kærner indtaget med drik stiller menses, hindrer livmoderen i at skifte plads, hjælper for kvalme og opkastning, forhindrer sten i at vokse i børn; destilleret vand af blomst og rod styrker hjertet og er godt til syge børn, et sukkerudtræk

Det knuste kranium fra en hængt tyv blandet med pæonens kærner er siden middelalderen blevet anvendt mod epilepsi. Kalkmaleri i Tirsted kirke, Maribo amt. Foto: Nationalmuseet.

af kronbladene har samme virkning og kan anvendes mod mareridt. (4).

De knuste kærner er givet i vinafkog af lavendel for epilepsi (o. 1560, 1632), i lavendelvand (1640, »Tyge Brahes middel«) eller i smeltet smør straks efter fødselen (o. 1600) (16). Eller man kan tage knuste pæonkærner blandet med knust kranium af hængt tyv; midlet tilskrives Frederik I (1471–1533), det skal være benyttet af Christian III (1503–59) (17). I 1600-t plejede man at komme frøene i spædbørns mad som værn mod epilepsi; voksne skulle bruge roden i klyster; næppe ét lægeråd for hovedets sygdomme og især epilepsi indeholdt ikke denne plantes blomster, rødder eller frø; ca. 15 kærner indtaget med drik hjalp for mareridt (1648; 5). Te af blomsterne anvendes til grugling for halsbyld (14).

En pæonrod blev stukket gennem hul i svinets øre for at trække »det onde« ud, og på får mod kopper, sml. s. 191; den indgår i magisk middel for hestens mareridt (Bornholm), kærnerne i do. for dens kuller og i råd mod utrivelighed; roden er nævnt blandt midler for koens blodpis (18).

Bonderoser malet af C. Balsgaard, 1846.

Det gav sygdom i besætningen og uheld overhovedet at forære havens pæoner væk (Odsherred; 19), blev de flyttet, måtte man være forberedt på et snarligt dødsfald (Fakseegnen); den måtte ikke tages med, når man flyttede til en anden gård (Skagen) (20).

Kærnerne og dyvelsdræk lagte i æggeskal og gravet ned under kostalden værnede mod spøgeri (Djursland; 21). En troldkvinde på Falster brugte hvide pæonblomster til at dræbe en mand (1692; 22).

»Fornemme folk plejer tit at gøre halskæder og armbind af disse pæonsten« (1648; 5).

LITTERATUR: (1) 343 79,166; (2) 15 48; (3) 348b 50; (4) 841 1577 75 jf. 703 1533,7a; 902d; (5) 697 100f,129 jf. 488o 117(1743),157; (6) 902j (1614); 681 1787,343; 488i 4,624(1700-t) og 6,1,88,93; 488o 123,308; 328f 1,39 og 2,122; 72 1905,355; (7) 89b 1,1714,394ff; (8) 178 1935,54 (før 1700); 488o 158; (9) 488o 179; (10) 488 6,1883,380(1785); 488i 6,93; 488o 70,100,250,308; 328f 1,215 og 2,246f; (11) 161 1906/23:2049; (12) 488o 111; (13) 488i 6,1,83, 488j 5,194,196; (14) 273 184,196; (15) 488 9,3; 107 1959; (16) 488i 6,2,435f,439; 177 1,1926, 209; 854 4,1936,88; (17) 445 1828,2,124f (1666) jf.

228; 891 116(1771); (18) 83 32,78,174,288f,310 (1664); 822 51; 488j 6,116; (19) 24 60; 24b 53; (20) 107 1940; 161 1906/24:1178 jf. 488g 1,38; (21) 488j 6,116; (22) 546 24,1936,117.

Pæonernes mægtige, duftfyldige slikeblomster i det mørke løv Knud Hee Andersen (1); det sene solnedgangsskær, som blegrøde silkepæoner Grethe Heltberg (2). Pæonens mund er så sanserød, som bød den en elsker sit rige skød - som pigen frimodig og bange Jørgen Vibe (3).

LITTERATUR: (1) 23b 75; (2) 365f 12; (3) 967c 27f.

Åkande, *Nuphar luteum*

De langt nyreformede blade er grønne på begge sider, de store gule blomster har fem bæger- og talrige meget mindre kronblade. Gul åkande er almindelig i søer, åer og mergelgrave (mangler på Anholt, Læsø, Langeland og Bornholm); den dyrkes af og til og blev også for 300 år siden plantet i haver og fiskedamme (1).

Denne art og nøkkerose (s. 197) kaldes i ældre litteratur »åkande«, og mange folkelige tilnavne gælder dem begge.

Åkande o. 1500ff, okane (om nøkkerose 1619ff), bærfrugten ligner en lille kande uden hank og tud; søkrukke o. 1450, Falster, søkande 1520, Falster 1854, søblomme 1532-1914, Sjælland søblad slutningen af 1500-t-1821, Bornholm; søblomst 1648-1914, hårrød 1648-1821, den tykke rodstock har mange rodtevlere og blev anvendt til fremme af hårvækst, se nedenfor; brudgomsfrø 1648, var et afrodisiakum (eller antafrodisiakum) for mænd; kællingskrus 1688-1769, fattigfolk gik omkring og tiggede med et »kællingskrus«; vandblomme 1767-75, vandlilje 1767-1916, åkoneblomst 1787-1821, sml. nøkkerose; sølilje 1803-44; trommestikker NSjælland o. 1865 efter de langstilkede knopper; åknap 1857, 1870, vandkop(per) NSjælland 1870, åkury Djursland, kruskande, vandflaske, brændevinsflaske og pottelåg Thy, åflaske Sønderjylland, hølmandsflaske SVJylland, »hølmanden« boede i et høl ☉: dybt sted i åen, jf. krogmandsblomme Als; krukke Slesvig, Sønderjylland, whisky-krukke København; ellerose Lolland, sørose Angel, bækbomme, -rose Sønderjylland, åblomme Ribeegnen, åkål Ålborg, åblad 1929, guldknap 1916 (2).

»Søblade« figurerer i mange adelige segl og våbenskjold fra begyndelsen af 1300-t (3), i ad-